

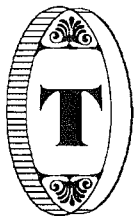
jamske živali namreč ne prenesejo nobenega viška organskih snovi v vodi, oziroma jih odrinejo veliko agresivnejše površinske vrste.

Tako je tudi s ptiči pevci. Kaj nam pomaga, če jih nihče ne strelja in preganja, ko pa nimajo več hrane, saj ni več žuželk, ki smo jih uničili.

Najhuje pa je z dvoživkami, ki smo jim zasuli mlake in kale, osušili močvirja, zastrupili vode, jih zaprašili z insekticidi in herbicidi, stalno jih ogrožamo s prometom in drugimi posegi. Edina rešitev je stroga rezervatna zaščita njihovih življenjskih okolij.

KULTURNA DEDIŠČINA

Arheološka dediščina

a dediščina nosi ime po arheologiji, znanstveni disciplini, ki s pomočjo tvarnih ostalin obravnava tista obdobja, iz katerih ni pisnih virov ali pa so redki. Izpoved tvarnih virov je moč črpati s kemičnimi in fizikalnimi analizami snovi in tal, z geološkimi analizami zemeljskih nanosov, nasutin in plasti, s stilno in oblikovno analizo najrazličnejših izdelkov in predmetov, pa z razlago gradbenih in posvetilnih napisov, napisov in znakov na novcih. Arheološko izkopavanje je navadno najbolj opazno opravilo arheološkega raziskovanja. Ni pa edino in lahko tudi brez njega pridemo do vseh znanstvenih rezultatov in, kar so nam tisočletja zapustila, ohranimo zanamcem v raziskovanju in spoznanju.

Arheološka dediščina je najprej vse snovno, kar se nam je ohranilo iz najstarejših obdobij človeške zgodovine, iz dolgih tisočletij pred in prazgodovine ter starega veka, tja do konca prvega tisočletja našega štetja let in še čez. V Sloveniji je kar okrog 3000 znanih arheoloških najdišč. Najstarejši pri nas najdeni človekovi izdelki pa so stari nekako 300.000 let.

Arheološka dediščina je včasih monumentalna ali zelo zgovorna sama po sebi, drugič je pa na prvi pogled prav neznatna. Mnogokrat so temelji kamnitih, opečnih, maltastih in suhih zidov, tlaki iz malte, kamna, opeke ali mozaika, odtisi zoglenelih lesenih ali ilovnatih stavbnih konstrukcij, preperinske in ruševinske

zemeljske plasti z bolj ali manj strohnjenimi odpadki nekega davnega vsakdana. Ohranili so se ostanki kanalizacij, ognjišč, ruševine peči, ostanki tehničnih objektov, sledovi obrambnih in cestnih nasipov, grobovi in gomile, kamniti napisi, kipi in reliefi, lončene in steklene črepinje, drobcu bronastega okrasja in okovja, železnih in bronastih orožij in orodij, novci iz medu, srebra in zlata, pa tudi drobcu kostnih odlomkov.

Na obliko marsikaterega griča v naši deželi smo se tako navadili, da si ne moremo misliti, da je pravzaprav umetna tvorba, saj je na njem tisto, kar je ostalo od prestare utrjene naselbine - gradišča. Groblja, ki kilometre in kilometre daleč prečka višine in prelaze od Ziljske doline do zaledja Reke, je ruševina rimskih zapornih obzidij. Stugo Ljubljance so na Barju zravnali Rimljani. Večkrat je enako zgovorno komaj opazno prgišče pepela, drugačna obarvanost ali prhkost prsti, ožgan kamen ali davno zasut izkop.

Naloga arheološke dediščine je pričati o tem, da je življenje Človeka mnogo mnogo daljše od človeškega življenja, pa tudi, da so snovanje, vzponi in padci, dosežki in razočaranja stari kot človeški rod. Človek se je spoprijemal s pomanjkanjem vode na Krasu, z neprehodnostjo barjanskih tal na Ljubljanskem barju, rabeti je znal savski tok in izgonske potoke na Dravskem polju, veter je znal ujeti v vleko opekarskih peči in kovaških ognjišč. Črpal je gozdno bogastvo in nanose gline, karavanska rudišča in pohorski granit. Vemo pa tudi, da je že davno povsem izčrpal nekatere naravne zaloge, kot so npr. ležišča dragih kovin nekje ob Soči, da je izzval ekološke katastrofe, kot je bila npr. živinska kuga v starem veku.

Arheološka dediščina in njeno spoznavanje nas povezuje tudi s svetom, saj nekaterih lastnosti ne moremo razlagati ali spoznati, če pojavnosti ne primerjamo na širšem področju. Naša veda brez tuje ne more, tuja ne brez naše. Tudi začetki sodobne evropske prazgodovinske vede so prav tesno povezani z najdišči v Sloveniji, kot so Ljubljansko barje, najdišča mamuta v Nevljah in železnodobna najdišča. Prav tako danes ni razvoja sodobne arheologije v Evropi brez najdišč v Sloveniji in brez spoznanj na teh najdiščih.

Arheološko dediščino najbolj ogrožajo posegi v prostor, posegi v zemljišča. Morda so največji problem sedanjega trenutka kmetijska dela. Zato so najpomembnejši varstveni ukrepi tako

urejanje prostora in tako poseganje v prostor, da ta ne prizadenejo arheoloških plasti in najdišč ali pa vsaj ne prizadenejo obsežnih plasti in povezanih stavbnih sledov. Bogate izkušnje zadnjih desetletij tudi pri nas kažejo, da je odveč strah pred tistimi maloštevilnimi primeri na gradbiščih, ko morajo arheologi sodelovati pri pripravi zemljišča s tem, da opravijo zavarovalno arheološko izkopavanje. Na voljo nam je že toliko meril za stroške takega dela in meril za določitev rokov, da samovolja posameznega strokovnjaka nima moči. Če je tako izkopavanje pravočasno pripravljeno, ni ne drago ne zamudno. Prav gotovo pa zahteva priprava takega posega, zlasti če gre za najdbe, ki jih ni bilo moč vnaprej pričakovati, dobršno mero pripravljenosti na vseh straneh. Gotovo pa je, kadar gre za neznane razsežnosti arheološkega najdišča, pomemben varstveni ukrep, ki je vselej kulturno, mnogokrat pa tudi finančno ugodnejši, prilagoditev gradnje in gradbenega načrta tako, da izločimo arheološko najdišče iz gradbišča.

Ker še vedno ne moremo poznati vseh arheoloških najdišč, sta arheološka veda in varstvo arheološke dediščine bila in bosta vedno navezana na sporočila občanov. Kjer in kadarkoli vidimo nenavaden pojav v zemeljski plasti, moramo o tem obvestiti najbližnji zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine ali muzej, lahko pa tudi Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine. Ljubitelju starin bo obvestilo marsikdaj omogočilo zanimivo sodelovanje s strokovno službo. Samovoljen poseg v arheološko najdišče je prestop in kaznivo dejanje. Tudi arheolog mora dobiti za izkopavanje posebno dovoljenje in z njim vsi njegovi sodelavci. To določilo ni zraslo iz ljubosumnosti posameznikov, ampak je del mednarodnih varstvenih načel. Na ta način je zagotovljena javnost arheološkega izkopavanja, ustrezne delovne metode, pa tudi ustrezna skrb za najdbe in obdelavo izsledka po izkopavanju.

Ohranjene, raziskane in za ogled urejene nepremičnine iz arheoloških dob lahko bistveno bogatijo naše življenjsko, stanovanjsko in delovno okolje. Arheološka dediščina namreč še zdaleč ni le muzejski predmet.

Z gradbenimi, vzdrževalnimi in specialnimi konservatorskimi posegi moramo na dediščini najprej upočasniti razpad, ki so ga sprožila stoletja. S konservatorskimi deli moramo nato nadomestiti vse tisto, kar je za nadaljni obstoj tvorbe potrebno, pa je že razpadlo. To je lahko zdaj maltno vezivo, zdaj spojina v kovini. Nadomestilo mora biti zelo blizu prvotni snovi, po svoji kemični

in fizikalni sestavi in po svoji obliki nevsiljivo, takoj spoznavno ali pa tudi tako, da ga je moč pozneje odstraniti in zamenjati.

Pri predstavljanju arheološke dediščine, ki je navadno zelo razrušena, je vprašanje rekonstrukcij pomemben konservatorski problem. Vsaka rekonstrukcija se mora nehati tedaj, ko se začne domneva. Toda človek, ki ni dovolj strokovno podkovan, si marsikdaj ne zna zamisliti, kakšen je bil objekt, ko je deloval. Zato se konservator tudi vse pogosteje zateka k temu, da gledalčevi fantaziji pomaga s ponazorili, v bližini izvornih ostalin pripravi maketo arheološke najdbe v naravni velikosti. Vse strokovno delo pa je povsem brez moči, če urejena dediščina ni deležna dejavne skrbi obiskovalcev in krajanov. Smeti in barvno pršilo ne morejo skaziti izročila dob, kaze pa naš ugled in pogled.

Ljudska stavbna dediščina

ivališče je človeku v naših podnebnih razmerah že zelo dolgo prostor za spanje, ogrevanje, kuho in prehranjevanje, zavetišče je tudi za nekatere živali, hkrati pa je to tudi prostor raznih domačih del, saj v marsičem rabi temeljni gospodarski dejavnosti. Samo gospodarski dejavnosti je namenjeno gospodarsko poslopje v vsej svoji raznolikosti, zato je mnogokrat njegovo izročilo še bolj neposredno, mnogokrat je ohranilo starejše posebnosti. Etnološko raziskovanje sega še globje od namembnosti in uporabnosti (stavb) domovanja, ki so ga gradili rodovi mojstrov, o katerih vemo le malo. To raziskovanje zanimajo načini gradnje in uporabe gradiv, velikost stavb in njih dekorativna, estetska skladnost in ob tem bivanje, preživljanje, socialne razmere in življenjska raven, medsebojni odnosi v družbi in njenih celicah, šege in navade, psihološke značilnosti, umetnostna hotenja in ustvarjalne pobude, pa tudi prepletanja kultur in vplivov.

Na bivališče in na ljudsko stavbarstvo nasploh je še posebej vplivalo naravno okolje, četudi so mu določala mero mnoga nenapisana pravila, ki so po 18. stoletju postala tudi prava oblastvena določila. Tako je ljudsko stavbarstvo tudi rezultat boja z okolico, klimo in je odsev obvladovanja gradiv in tehničnih prijemov.

Družbeni in ekonomski razvoj sta prinesla s seboj funkcionalno delitev prostorov, kuhinjski del se je počasi ločil od bivalnega

dela, od veže. Gospodarsko rast in težnjo po večjem udobju so spremljale nove tehnične rešitve, ki so vodile k tehnično bolj dovršenim oblikam. Raziskovanje sledi vsem tem zakonitostim, vse oblike so vir podatkov in dokaz za sklepe.

Kmečka hiša je bila nerazdružno povezana z gospodarskimi poslopji in prostori, podobno tudi hiša vaškega rokodelca ali mestnega obrtnika. Seveda pa se potankosti skladno s posameznimi poklici tudi znatno razlikujejo. Delavska hiša, hiša skromnega obrtnika, ribiča ali fužinarskega delavca pa predstavlja v širokih okvirih časa in prostora oblikovno nižjo stopnjo kot kmečka, a ena in druga hiša ohranjata tudi v sedanji čas toliko izročila, da ju moramo varovati kot sporočeno vrednoto in kot zgodovinski, raziskovalni dokument. Hkrati je pri oblikovanju sodobnih predelov mest in vasi, kjer se še srečujemo s starimi stavbami, ta postala likovno pravilo, saj je vez z izročilom in hkrati nova likovna vrednota, ki jo oživljamo v sodobnih razmerah.

Ljudsko stavbno dediščino na Slovenskem lahko v grobem razdelimo na štiri stavbne tipe, ki se bolj ali manj ujemajo s splošnimi kulturnimi območji: alpski, primorski, panonski in prehodni, osrednjeslovenski tip.

Alpska hiša je najvišje razvit stavbni organizem na našem ozemlju, saj je razvojno najbolj oddaljena od osnovnega tipa dimnice, bivališča z odprtim ognjiščem, ki še ni poznalo posebne naprave za odvajanje dima na prosto. Seveda sta se iz dimnice razvili tudi panonska in primorska, sredozemska hiša, a tam je bil razvoj premočrten, pri alpski hiši pa bolj zapleten. Panonska in sredozemska hiša raste po načelu dodajanja novih celic. Alpska hiša pa je s pojavom črne kuhinje in čistega bivalnega prostora organizem, ki je tudi v najbolj revni varianti vselej dvoprostoren in sega nazaj v kolonizacijsko obdobje v 13. in 14. stoletju. Končni pečat posameznim tipom daje način gradnje in gradivo. Sredozemska hiša je praviloma zidana in razen redkih izjem tudi nadstropna. Panonska hiša je bila do konca preteklega stoletja pretežno iz lesa, ki so ga začeli pa že v 18. stoletju ometavati in barvati. Alpska hiša je na gospodarsko bolj razvitih območjih razdeljena po socialni pripadnosti lastnikov na več skupin: bogatejši so imeli hiše zidane v nadstropja, revnejši domovi pa imajo navadno zidan le vežni in gospodarski del. Vedeti pa moramo, da je bilo v 15. stoletju tudi na območju alpskega tipa vse bivališče leseno, dimnična hiša pa tudi v preteklem stoletju,

čeprav si je gosposka močno prizadevala, da bi kmetje uvedli požarno manj nevarna gradiva.

Ne glede na stavbni tip lahko ugotovimo, da je bilo vse grajeno v razmerjih, ki jih lahko primerjamo z razmerji človeškega telesa. Vsako bruno in vsak kamen sta morala biti na mestu, kjer sta bila potrebna in ničesar ni bilo odveč. Ljudsko stavbarstvo je bilo blizu sodobni arhitekturi, ki želi biti strogo funkcionalna. Kot primer za to je najbolj zgovoren kozolec, posebnost naše ožje domovine.

Že od nekdaj so spremembe v osnovni gospodarski dejavnosti zahtevale tudi spremembe stavbne dediščine. V novjšem času so nevarnosti za obstoj in ohranitev stavbne dediščine na vasi beg z zemlje, nezaveščenost in neorganiziranost, pa tudi spontana želja po novem, lepem. Stavbe, ki so etnološka, ljudska dediščina, so mnogokrat ohranile svojo prvotno funkcijo zaradi revščine v posameznih kriznih obdobjih. Ne smemo se slepiti, da je mogoče vse poučno in lepo, kar je še ohranjeno v starih podeželskih stavbah, preprosto ohranjati s prepovedmi in nasveti. Izkušnje nas uče, da to vodi v nepremišljene gradnje, krepki rast mest na račun vasi, pomeni razvrednotenje kmetijskih zemljišč, zanemarja po človekovih merah oblikovan prostor tudi zunaj mest. Prej škodljiva kot koristna je kreditna politika, kadar podpira predvsem gradnjo novih stavb. Vaščan se je brez strokovne pomoči zatekal k slepemu posnemanju povsem neprimernih vzorov, da bi izboljšal svoje bivalno okolje. Brezvestni ali neuki "projektanti" so mu za vzorec vsilili preživeto kockasto obliko primestne hiše. Za posamezne krajsko zaokrožene regije so na voljo le ceneni, neustrezni tipski projekti.

Zato je možno staro stavbno dediščino ustrezno varovati in prenavljati le hkrati s korenitim izboljšanjem kmetijstva, z gospodarjenjem s prostorom nasploh, z večjo gibčnostjo gradbeniške industrije in s prilagajanjem drugim gospodarskim dejavnostim. Samo tako bomo mogli stare stavbe - spomenike napolniti s kulturno ali tudi turistično vsebino in jim oživiljenim dodeliti novo središčno vlogo v ožji okolici. Na prvi pogled bi utegnili soditi, da je tako ravnanje v razkoraku z normami varstva kulturne dediščine. Javerškova bajta v Trebčah ali Modrijanov mlin pri Postojnski jami sta bila nekdaj na obrobju naselij, danes jima gre poglavitna pozornost v okolici. Liznjekova hiša v Kranjski gori ali Vodnikova rojstna hiša v že davno ljubljanski Šiški sta bili včasih le stanovanjski hiši v vrsti drugih, danes sta torišče kulturnega življenja v svoji okolici. Te spremembe ali kar zasuki so posledica premišljenega soočenja z dediščino in so

potemtakem strokovno neoporečni, še več, so želeni in priporočani. K sreči je še vedno pri življenju več kmečkih gospodarstev po deželi, od Goč ali Krkavč do Strojne, od Rateč ali Podkorena do Starega trga ob Kolpi, kjer je mogoče sodobno živeti in gopodariti v stari lupini, kjer je moč bolje živeti v izročnem podedovanem okolju. Pri tej dediščini in tudi pri glavnini drugih etnoloških spomenikov je tako ohranjena prvotna funkcija in je najbolj pomemben varovalni ukrep in poseg v vzdrževanje stavb.

Kulturna dediščina pa so tudi vse ureditve prostora, ki stavbarstvo po deželi spremljajo. Kaj je vodni mlin sam, brez potoka, jezov in rak, kaj hiša brez dvorišča, borjača, brez ograj in plotov, brez brajd in vodnjaka. Vas ni le naključen niz stavb, njive in gmajna se kažejo v svoji sedanji podobi zaradi mnogih, tudi prastarih, pa po svojem etnološkem pomenu nadvse sodobnih vzrokov. Pota so vrezale izkušnje, določile križpotja in jih zaznamovale z znamenjem. Vse to izročilo v prostoru zahteva konservatorjevo pozornost, zahteva pozornost nas vseh, čeprav se nam zdi tako ravnanje, ker ga nismo vajeni, pretirano. A vse bolj je jasno, da so nam prostor in dobrine v njem omejeni. Prav tako smo se že naučili, da preprosto združevanje površin za monokulture v pretežno gorati in gričevnati deželi ni ne izvedljivo ne donosno. Samo upamo lahko, da podiranje ograd po Krasu ne bo imelo nepričakovanih posledic. Pospešena kmetijska pridelava, nuja vse večjega števila prebivalstva in sodobnih gopodarskih tokov, je možna s pričakovanimi učinki le, če nadaljuje razvoj, če prav odgovarja na dosežke in napake iz daljne in bližnje preteklosti. In - navidez neverjetno - veda nas uči, da je taka pridelava zelo blizu ciljem varstva naravne in kulturne dediščine: ohranja prastare sisteme omejitev in namembnosti zemljišč, ohranja lego naselij, skupine drevja, mešan gozd in več drugega.

Kulturna dediščina zajema tudi značaj vsega grajenega, zato je nadvse pomembno kvalitetno načrtovanje. To načrtovanje mora upoštevati tudi dejstvo, da je mnogo iz preteklosti podedovanih stavb mogoče z energičnim zamahom prilagoditi novim življenjskim zahtevam, da jih je moč takorekoč od kleti do strehe prezidati. Upoštevati mora, da se s prenovo obstoječega stavbnega fonda občutno zmanjša problem prenaseljenosti, onesnaženja okolja, pretirane pozidave orne zemlje in pomanjkanje stanovanj. Hkrati pa mora sloneti na vseh spoznanjih iz preteklosti, kažipot teh spoznanj morajo ostati kulturni spomeniki in najrazličnejši elementi, ki tvorijo skupaj kulturno dediščino naše vasi in dežele. Tako načrtovanje bo znalo prisluhniti nameram imetnika, bo znalo

poiskati posebnosti v vsakem okolju, ob novih stavbah bo znalo smiselno povezati novo z izročnim, ohranjati bo znalo značaj starih celot, spoštovalo bo materiale in njih preizkušene lastnosti, povsod bo znalo ustvarjati nove in smiselne lepote ter skladnosti.

Umetnostna in arhitekturna dediščina

odobno varstvo kulturne dediščine si je razvilo in oblikovalo svoja načela prav pri skrbi za umetnostno in arhitekturno dediščino. Ta dediščina je med drugim opredeljena tudi s tem, da je predmet preučevanja umetnostne zgodovine, zgodovine likovnih umetnosti ali ožje zgodovine arhitekture, čeprav so tudi tu meje med posameznimi vedami in posameznimi vrstami dediščine seveda zabrisane.

Umetnostno dediščino moremo nadalje opredeliti z oznako, da je ta dediščina hoteno nastala zaradi človekove potrebe po lepoti okolja in potrebe po ustvarjanju. Zaradi zgodovinskega razvoja posameznih strok pa v naši trenutni praksi med umetnostno dediščino še vedno štejemo (zgolj) stvaritve iz srednjega veka in poznejših obdobj, zraven ne prištevamo manj izrazitih javnih spomenikov in ureditev prostorov, tudi ne ureditve nekaterih pokopališč, saj to pogosteje štejemo med zgodovinsko dediščino. Posebej moramo seveda poudariti, da o tem tu govorimo zavoljo tega, da bi strokovna gradiva varstvenih delavcev, če jih slučajno dobimo v roko, laže razumeli. Take delitve pa nikakor ne smejo prizadeti razlag, razumevanja in načinov varstva posamezne stavbe ali celote.

Ideal lepote, te človekove večne težnje in sladke bolečine, se je seveda skozi zgodovino izredno spreminjal in se spreminja tudi danes, ko gledamo zdaj s takimi, zdaj z drugačnimi očmi umetnino preteklega časa. Vsekakor pa posamezne človeške družbe podobno čutijo, razvijajo skupne krasilne tehnike, in tako nastajajo umetnostne šole in neugledni znaki časa. Plagiat se loči od stvaritve. Razbiranje vsega tega je delo umetnostne zgodovine, nato razvoj stila in stilna kritika. V stilih se ne kažejo le skupne umetnostne izrazne oblike, ampak tudi skupni estetski principi, družbeni ideali in oblikovalske sposobnosti posameznih okolij. Arhitektura in ornamentika se pri tem poslužujeta geometrijskih, abstraktnih likov, kiparstvo in slikarstvo pa upodabljata naravi prisposobljene like organskega sveta.

Pri izraznosti vsake umetnine igrajo važno vlogo izhodišča, bodi racionalna ali iracionalna, realistična, idealistična ali naturalistična

vsebina, bodisi ploskovita, plastična ali slikovita likovna govorica. Povrh vsega tega mora analiza umetnostne dediščine poseči po filozofiji in psihologiji ustvarjalnosti. Umetnostna dediščina je največkrat avtorsko delo. Tudi v objektih ali dobah, kjer je (mora) biti umetnik in oblikovalec zelo podrejen pravilom, je moč začutiti mojstra, osebnost. Za sodobne stvaritve velja, da ko ugasnejo avtorske pravice, najpozneje z umetnikovo smrtjo, začno veljati načela varstva kulturne dediščine.

Na Slovenskem imamo v evidenci nad 2500 pomembnih cerkva, okrog 600 gradov in dvorcev od stavb do razvalin ter več tisoč meščanskih hiš oziroma profanih stavb v naseljih. Vaško hišo pri tem puščamo ob strani zaradi prej navedene delitve med vrstami dediščine.

Označeno umetnostno gradivo je nastajalo v vsem času po naselitvi Slovencev na današnjih tleh SR Slovenije. Seveda so spomeniki predromanske dobe, torej iz časa preden se je uveljavil romanski slog, zelo redko ohranjeni, saj so monumentalno arhitekturo začeli zidati šele po pokristjanjevanju. Sorazmerno številno je zastopana arhitektura romanskega sloga tako med gradovi kot med cerkvami, pa tudi med meščanskimi hišami. V arhitekturnem gradivu romanske dobe je mogoče zaznati poleg hierarhije nalog (vloga cerkve ali gradu), tudi regionalno pripadnost, posebno v cerkveni arhitekturi. Izhodišča teh lastnosti pa so bila v romanski dobi še praviloma zunaj slovenskega ozemlja. Gotika je prvo slogovno obdobje, v katerem se uveljavljajo izvirne lastnosti umetnosti na Slovenskem, oprte na mesta kot nova regionalna središča. V tem pogledu je značilno 15. stoletje, zlasti cerkvena arhitektura, v kateri je mogoče razbrati poseben značaj koroške, štajerske, osrednjeslovenske in primorske arhitekture. V profani arhitekturi se z gotiko začno množiti zidane meščanske stavbe. Arhitektura 16. stoletja pri nas sprejme bistvene novosti renesanse v profani vrsti, v cerkveni pa se ravno zaradi tradicij dobro uveljavljajo regionalne posebnosti. Baročni stoletji, sedemnajsto in osemnajsto, prinašata odmeve pozne renesanse in manierizma ob znanilcih baroka, ki se najprej polasti cerkvenega stavbarstva in aristokratskih domovanj. Okoli leta 1700 pridejo nove, italijanske spodbude zrelega baroka, ki se prevesi proti sredi 18. stol. v svoj pozni razcvet ter zadnjih desetletjih tega stoletja preide v smer baročnega klasicizma. Barok je po poznem srednjem veku nedvomno vse do moderne najusodnejši slog, ki je dal pečat vsej kulturni krajini. Pomembnejši klasicistični spomeniki so na naših tleh sorazmerno redki, čeprav premoremo nekaj zelo kvalitetnih. Širše se je

udomačil pohlevnejši slog zgodnjega 19. stoletja, bidermajer. Ta je družno s historizmom prispeval obsežno obnovo naših mest in trgov ter tudi vasi. Moderna arhitektura se začena ob koncu stoletja, najvidneje v Ljubljani, z udomačenjem in povzemanjem secesije ob poznem historizmu. Tu ne smemo spregledati začetkov kasnejših modernih prijemov, ki sta jih med obema vojnama vsak na svoj način uresničevala oba nosilca kateder za arhitekturo na ljubljanski Tehniki, Plečnik in Vurnik. Vzoredno so del javnih nalog, zlasti za stanovanjsko in poslovno arhitekturo prevzeli nosilci t. i. zmernega funkcionalizma, ki ga zdaj pred našimi očmi poskušajo zamenjati postmoderne usmeritve, zajemajo obsežno skupino posameznih arhitektur in dopolnjujejo naš starejši spomeniški fond.

Prav pri prikazu umetnostne dediščine nam je najbolj treba predstaviti tiste lastnosti in cilje konservatorskega posega, ki naj ohranijo ali obnovijo estetski učinek celote in ki naj poiščejo izvorni izraz in oblikovalska hotenja.

Večina naših cerkva, ki so jih rodovi v spoštovanju do posvečenega prostora krasili z vsem, kar so znali in zmogli najboljšega, opravlja še danes svojo prvotno vlogo. Hkrati pa tudi zgodovinsko pričuje in godi prirojenemu in pridobljenemu estetskemu čutu sodobnika s svojim mestom v krajini, z zunanjščino, z notranjo prostornino in z opremo. Le malo jih je stilno čistih, saj se npr. iz slogovnega obdobja gotike ni ohranila niti ena celota, torej cerkev z opremo. Avtorska dela, ki bi zajela celoto, so prav tako izjema in so nastala šele v novjšem času.

Naše cerkve so redkokdaj nastale kot rezultat enotnega likovnega hotenja in enakih lepotnih zakonov, saj pravijo, da so npr. stavbe iz 17. stoletja mnogokrat izrazito raznorodno seštevanje, ne pa naravno zraščanje starega krasilnega izročila in novih pridobitev. Večino gotskih fresk je pokrival belež in nam jih tako boljše ohranil, saj so, danes cenjene, nekoč veljale za zastarelo, motečo navlako. Ko danes krajani in konservatorji prenavljajo tako svetišče, mora strokovnjak najprej zbrati in preveriti podatke o rasti cerkve, o njenem videzu v posameznih značilnih obdobjih (tudi risbe in fotomontaže so potrebne za presojo estetskega učinka), mora pa tudi ugotoviti, koliko od posamezne faze je ohranjenega in naposled predlagati, katera je bila in je še danes tudi estetsko kvalitetna. Ker so prav tu merila zelo spremenljiva, njih raba pa osebna, načelno teh odločitev nikoli ne gre prepuščati le enemu človeku. Šele iz vseh teh in takih preudarkov sledi

odločitev ali bomo ob koncu posega posamezne podrobnosti ponovno pokrili z beležem in pričevanje o njih ohranili le v strokovni dokumentaciji in objavljenem poročilu, ali bomo obnovili stanje pred posegom, ali pa bomo za ogled predstavili katero od poprejšnjih faz ureditve, poznejše spremembe pa nekoliko odmaknili iz gledalčeve pozornosti. Doslikave figuralnih potankosti slikarskih celot so prepovedane, barve se morajo ravnati po dejanskem stanju, seveda pa se poškodovane celote likovnega okrasa nevsiljivo in v ornamentalnem delu zaokrožajo, da ne motijo gledalca. Prav tako vemo, da ne smemo podleči vplivu nobenega sloga, vedno in povsod nas mora najprej voditi dejansko stanje, toda ko gre za skozi stoletja poškodovano odlično celoto, dopučamo spremembo poškodovanih poudarkov. Tako npr. priporočamo sodobna slikana okna v dobro ohranjen gotski prezbiterij, saj taka povezava pomaga staro vrednoto doživeti tudi danes kot lepотно vrednost.

Stavbe, umetnostna dediščina, ki so skoro povsem ali povsem izgubili svojo prvotno upravno in kulturno vlogo, pa so gradovi in nekateri samostani. Te navadno obsežne stavbe doživljajo najbolj poniževalno usodo, saj jih je velik del že razvaljen ali se sesipa in ga raznašajo pred našimi očmi. V razvalinah niso le srednjeveški gradovi, ampak tudi veliko novejših stavb po dolinah.

Spomeniško varstvo se čedalje bolj sooča s perečimi problemi varovanja novejših arhitekture od secesije do stavb sodobnih ustvarjalcev, ki so zanje dobili tudi najvišja umetniška in družbena priznanja. Ta stavbni fond je podvržen zlasti devastaciji, ki se kaže v nenehnih željah po "posodabljanju" in prirejanju novim funkcijam, zaradi česar je ogrožena tako zunanost kot notranost stavb (prezidave, nadzidave, dozidave, čiščenja fasad ipd.). Čimprej se bo treba lotiti dobre valorizacije tega spomeniškega fonda in tudi zanj uveljaviti enaka merila in skrb kot za starejše arhitekturne spomenike.

Vsi posegi zahtevajo od konservatorja in arhitekta veliko znanja in strpnosti, da se umakneta staremu graditelju, zlasti kadar vstavljata dele, ki so potrebni za življenje oz. fizični obstoj gradu ali ruševine. Čeprav so ureditve in preнове na Ljubljanskem gradu skrbno in strokovno začete, moremo izvajalcem očitati, da so urejanja poročne dvorane in gostinskih prostorov segla čez srednjeveški grajski obod, vnesla nove likovne poudarke in nasproti grajski kapeli, nekoč poudarjeni stavbi na gradu, postavila novo težišče.

Prav tako je prevečkrat povsem ali močno uničeno odlično sozvočje odprtega in grajenega prostora graščine, ki je bilo nekoč stopnjevano skozi razne dele parka. Obnova takih objektov zahteva navadno mnogo več časa in predstav kot jih zmoremo. Zato je konservatorjem prav gotovo prva zapoved storiti vse, da bodo razpad zaustavili in da ruševine ne bodo ogrožale mimoidočih. Dela je treba razdeliti na etape in si pomagati z začasnimi sanacijami. Za ogled je navadno moč odpreti samo del takega objekta, kar zahteva posebno statično znanje konservatorjev, projektantov. Včasih pa že razmeroma majhen poseg doseže željeno: streha na grajskem stolpiču nad Laškim je stavbi podaljšala življenje, hkrati pa omogoča podoživljati merske zakonitosti, ki imajo v sebi mnogo lepotnega izročila.

Umetnostni delež v oblikovanju meščanske in trške arhitekture je opazno namenjen predstavljanju hiše in njenih prebivalcev navzven v obliki vidnega hišnega pročelja, po drugi strani pa služi udobju in dobremu počutju prebivalcev, navadno v reprezentančnih stopniščih in osrednjih stanovanjskih prostorih. Konservatorsko prizadevanje mora slediti tem izhodiščem. Najprej pa seveda taka hiša, ki je še ohranila svojo prvotno vlogo, torej je dom, prebivališče, zavezuje svojega lastnika in prebivalce.

Zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine zahteva od njih dobesedno, da se v taki hiši vedejo kot dobri gospodarji, kar pomeni, da so pozorni do okvar in jih hitro in ustrezno popravijo, da skrbijo za čistočo in red, da se podrejajo skupnosti in enotno urejajo okna in balkone v vsej hiši. Žal pri nas še vedno manjka ustrezno tipiziranih materialov, ki bi bili primerni za popravila, urejanja in preurejanja v starih hišah. Povečano povpraševanje lahko to bistveno spremeni. Na voljo pa imamo še mnogo načinov in metod za pravilno urejanje stare mestne hiše, tako da se prebivalcem ni treba odreči nobeni pridobitvi sodobnega časa.

Podstrešja ni mogoče zgraditi in pregraditi v vsaki hiši, kajti statika mnogih starih stavb tega ne bi prenesla, mnogokrat so pa tudi konstrukcije ostrejši posebnosti, ki mora ostati nespremenjena. Prav tako ni mogoče osrednjih, reprezentančnih delov stavbe predelovati in pregrajevati brez premisleka in mnogokrat ne brez predhodne neposredne raziskave, tako da prekopljemo omete na kritičnih spojih, prebijemo stare odprtine itd. Zakriti stiki, kjer se stikajo tkiva različne starosti, so vir neprestanih in težkih okvar. Pametno in skrbno prenavljanje nudi količinsko, zlasti pa kakovostno mnogo boljše stanovanjske površine.

Urbanistična dediščina

prvotnem pomenu besede imamo v mislih predvsem mesta, neagrarna naselja, ki opravljajo za svojo okolico različne upravne, politične, gospodarske in kulturne funkcije. Toda tudi tu so se meje na moč zabrisale. Delitev nalog, rast celot je tudi pri naselbinah naravna, mnoge naselbine so zato (danes) dosegle razne stopnje razvoja, mnoge so nekoč v preteklosti na tej ali oni stopnji zastale, druge spet so zdrknile za stopnjo ali dve nazaj. Tako obravnavamo med urbanistično dediščino mestna pa tudi trška in tista vaška naselja, ki so začela opravljati za svojo okolico določene povezovalne naloge. Še več, k urbanistični dediščini moramo šteti, če jo želimo uspešno varovati, tudi vse tisto, kar je bistveno prispevalo k pomenu in rasti naselbine, pa naj je to določena posebnost v naravnem okolju, ali pa od naselbine ne preveč oddaljeni fevdalni objekt, grad ali graščina, cerkve ali samostan. Za take organsko povezane sestavine štejemo tudi mestne vpadnice, pristan ali rudnik in kamnolom, most ali tovarno, primestno vojašnico ali predmestni dvorec, pa celo arheološko tkivo, ki v veliki večini naših mest in naselij mestnega značaja priča o tem, kako so stara obdobja "rahljala prst", oblikovala neposredni stavbni prostor in stavbni spomin.

Slovensko stavbarsko umetnost preteklih obdobj je označuje tudi sozvočje med grajenim in naravnim okoljem in izročilom, in ker so v tej umetnosti bile skozi dolge dobe posamezne likovne sestavine, hiše, župna cerkev itd., mnogo manj pomembne kot govornica celote, sega strokovna obravnava urbanistične dediščine mnogokrat tudi na področja varstva krajinskih vrednot, varstva podobe dežele. Slikovit grad na vpetini, tržno mestece ali cerkvico na griču poznajo tudi druge evropske dežele. Razlike je najti šele ob natančnejši analizi oblik, barv vegetacije in prostora, ki ga zajame oko ob vznožju in na temenu vzpetine. Pretehtana analiza izročila iz preteklosti je tudi dobro izhodišče za sodobno gospodarjenje in načrtovanje v prostoru, zato je povezava obeh toliko bolj naravna in nujna.

Mestna naselja v ožjem pomenu besede so razporejena po vsem slovenskem ozemlju tako, da je bilo mogoče deželanom postoriti opravke v pol dneva ali vsaj za dne. Nastala so po rečnih dolinah, na prehodih čez reke, na sedlih, na križiščih poti in na obali. Med

značilnimi tipi mestnih in trških naselij pri nas so naselja na pomolu ali v sotočju rek. Izbira lokacij zanje se je v srednjem veku vselej ravnala tudi po strateških vidikih, saj so pozneje celo predstavili vrsto starejših trških naselij na nove, bolj branljive prostore.

Naši predniki na Slovenskem so v zgodnjem srednjem veku živeli brez mestnih naselbin, vlogo agrarnih središč so imeli dvori, gradovi, samostani in cerkve. Konec 12. stoletja pa so začeli ustanavljati mesta. Klasična doba nastajanja mest je 13. stoletje. Po izteku srednjega veka so sicer še nastajala mesta, vendar brez značilnosti klasičnih mestnih tvorb, to so bila naselja z rastočo industrijo ali povečano upravno vlogo.

Naša naselja se razlikujejo po dveh ali treh temeljnih kulturnih geografskih izhodiščih. Na celini sta bila urbano naselje kot tudi kolonizacijska vas ustanova fevdalcev in zato je fevdalni sedež, grad praviloma gospodoval nad naseljem. Naselja sredozemskega tipa določajo stavbni simboli mestne samouprave, prastarega življenjskega izročila človeških skupnosti v vsem sredozemskem prostoru. Zanimivo je, da sredozemske lastnosti najdemo na obalnem pasu in še po širokem celinskem zaledju do visokogorskih meja na severu, do kraških zapor proti osrednji Sloveniji, posamezne lastnosti pa so razširjene še po vsem Dolenjskem tja do Bele Krajine. Globoko v notranjost je moč slediti značilni strnjeni zidavi v mestih, trgih in tudi v vaseh. Sredozemski značaj spoznamo tudi v mnogih krajinskih poudarkih, npr. cerkvenih zvonikih beneškega in oglejskega tipa. Na nasprotnem koncu Slovenije pa je tako v urbanih kot v agrarnih naseljih razločen panonski značaj. Ta se kaže v odberi tržnih prostorov in ulic pa tudi v rabi lokalnega gradiva, posebnosti, ki označuje stavbno podobo tudi drugod po Sloveniji. Prostor v osrednji Sloveniji pa označuje vrsta raztresenih domačij in razloženih naselij.

Prvotne skromne zasnove, ki so pri nas še ohranjene v mestih in naseljih (npr. na Kozjanskem), je zlasti močno spremenil umetnostni slog baroka. Ta je pri oblikovanju prostora prispeval optični, kar teaterski učinek širše kulise uličnih meja, streh zvonikov in kupol. Povrh tega je prepredel deželo s parki ob dvorcih.

Sorazmerno enoten razvoj naselij zaznamujemo v 19. in zgodnjem 20. stoletju. Mesto je dobilo zelene, urejene rezervate, last

nekdanje aristokracije, in je ustvarilo ideal zelenega mesta s parkovnim jedrom ter povezalo naselbine v pokrajini z drevoredi. V tej dobi se je rodil tip zdravilišča okrog parkovne preproge, pri nas je najbolj značilna Rogaška Slatina. Obzidja so postala ovira, ob morju pa so zasipavali stara pristanišča in tako dobili novo kopno: Tartinjev trg v Piranu.

V novejšem času ima Slovenija večje število razširjenih naselij, pa tudi nekaj naselij modernega tipa. Ta razvoj se je začel z razširitvijo Ljubljane po letu 1895, nadaljuje pa se z oblikovanjem Nove Gorice in Velenja ter s pozidavo novih sosesk v vseh večjih krajih.

Čeprav Slovenci ta trenutek še nimamo znanstvene obdelave naselbinske kulture, je s pomočjo številnih tematsko zaokroženih raziskav tako Ljubljane kot naselij po vseh slovenskih pokrajinah, mogoče dovolj nazorno opredeliti temeljne značilnosti naših naselbinskih tvorb. Novejši čas je žal pogosto zabrisal mnoge kvalitete starih mest in trgov: nadzidali smo meje osrednjih mestnih in trških prostorov, pozidali prosta zemljišča na obrobju ter zabrisali nekdanjo dovolj ostro ločnico obzidanih mest in nekaterih trgov do agrarnega okolja. Če želimo urbanistično dediščino ustrezno ohraniti, se moramo postaviti v bran nadaljevanju teh razdiralnih procesov.

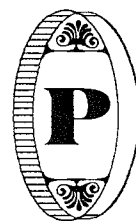
Tako je treba najprej posvetiti pozornost staremu mestnemu jedru in njegovi tvarni ohranitvi, zlasti vsega tistega kar ima oblikovne in stilne posebnosti. Spoštovanje zaslužijo tudi stare meje znotraj mestnega središča, dokumenti mestne rasti, značilne oblike trgov, najstarejši deli ulic itd. Ohranjene stare enote nam razkrivajo dolgo in pisano zgodovino naših mest in naselij. Stavbnega tkiva pa ne moremo ohranjati, če ni ustrezno naseljeno, če nima ustrezne vloge. Zelo pomembno je, da stare mestne četrti, ki so imele določene funkcije v preteklosti, tudi danes ohranjajo svoje skupne lastnosti. Včasih je moč najti novo vsebino starim ulicam z dejavnostmi, ki so naravno nadaljevanje starih dejavnosti. Mnogo elementov je tudi v takem starem mestnem jedru mogoče povsem spremeniti ali zamenjati, četudi nam, kot smo že rekli, gradbena industrija ponuja še premalo ustreznih gradiv, normirane instalacije in predpisi o njihovi izvedbi pa povzročajo nemalo preglavic.

Silno pomembno je pri prenovi, ki je edina porok za prihodnost naše urbanistične preteklosti, dobro sozvočje med starim in

novim. Mesto in trg z dolgo zgodovino sta dočakala naš čas mnogokrat zelo spremenjena. Nekoč glavna ulica je marsikdaj postala stranska, pristan ob reki je zamrl in pozornost prebivalcev se je obrnila drugam, stare renesančne in baročne hiše npr. na Vrhniki pa se še vedno ozirajo tja, odkoder so prihajali bogati tovari. Zato je pri prenovi treba skrbno preučiti tudi zgodovino naselja kot enotnega organizma. Zaradi svojega značaja je treba ohranjeno tkivo s posameznimi popravki poudariti in izboljšati, poškodovano celoto zaključiti povsem na novo, s stvaritvijo, ki ne skriva novosti in ne likovnega čuta našega časa. Ustvarjanje takih sozvočij zahteva vrhunsko strokovnost urbanistov, konservatorjev in arhitektov, zahteva pa tudi odlično sodelovanje med mnogimi strokami in odlično sporazumevanje z lastniki ali prebivalci mestne četrti, ulice ali trga. Prav gotovo vsaka prenova nekoliko spreminja vsebino. Tu morda najbolj čutimo prastari filozofski rek, da ne moremo dvakrat stopiti v isto reko. Potrebno je strpno usklajevanje mnenj tudi vseh tistih, ki se strinjajo, da se stara četrt ohrani in obnovi, le način ni vsem kar tako vsestransko sprejemljiv.

Na koncu moramo še opozoriti, da uveljavljene prostorske dominante, poudarki v širšem prostoru in pokrajini prav tako zahtevajo pretanjenega posluha in pozornosti pri oblikovanju.

Tehnična dediščina

ojem te dediščine in skrb zanjo sta pri nas razmeroma mlada. Organizirano delo na tem polju se je začelo po letu 1951, po ustanovitvi Tehničnega muzeja Slovenije. Skrb za tehnično dediščino zahteva, prav tako kot skrb za vsako drugo stvarno dediščino, dobro poznavanje najrazličnejših tehničnih disciplin, zgodovine tehnike. Naše tehnične discipline in naša tehnična inteligenca so prav tako kot drugje po svetu v dobršni meri reševali brezštevilne zahteve sodobnega življenja, z zgodovino lastne dejavnosti pa so se le poredkoma ukvarjali. Po drugi strani pa strokovnjakom za pretekla zgodovinska obdobja navadno manjka tehnično znanja.

Ohranjenosti in varstvu naše tehnične dediščine v veliki meri botruje več dejstev. Tehnični muzej se je, razumljivo, bolj posvečal premični dediščini, nepremična pa je bila pogosto

prepuščena sama sebi in dobri volji posameznikov. Objekti so hitro propadali, pa tudi zavestno so jih odstranjevali v želji in navdušenju za novost in napredek. Po drugi strani pa so jih posamezniki in nekatere delovne organizacije začeli samoiniciativno varovati. Žal so bili stari stroji večkrat zaradi nepoznavanja tehnologije zaščiteni nestrokovno in nefunkcionalno. Mnogokrat so bile stare naprave, namenjene zaprtim prostorom, kot spomeniki razstavljene na prostem, ne da bi bile ustrezno konservirane in zaščitene. A kljub temu so posamezne delovne organizacije ali cele gospodarske panoge s skrbjo za stvarne dokumente svojega razvoja položile trajne temelje za varstvo tehnične dediščine pri nas.

Naše ozemlje je bilo organsko vpeto v razvoj srednjeevropskega gospodarstva: marsikakšna izvirna rešitev je nastala tod, marsikaj je bilo izumljeno za naš prostor in nekaj od tega se je tudi ohranilo. Na prvem mestu naj omenimo naprave idrijskega rudnika, zlasti veliko leseno vodno kolo "kamšt", ki je nekoč dvigovalo vodo iz rudnika. S premerom več kot 13 m in starostjo prek 250 let je ta stroj gotovo eden najpomembnejših tehničnih spomenikov pri nas.

Pri nas imamo tudi največjo vodno turbino v Evropi. Vodno kolo žličaste turbine "Leonard", ki meri 9,5 m v premeru in je težko čez 50 ton, se je vrtelo od leta 1901 do 1. 5. 1986. Sprva je poganjalo težko valjalno progo v valjarni na Jesenicah, v petdesetih letih pa so napravo predelali v hidroelektrarno. Tudi ta je po tehnični plati nadvse zanimiva, saj je morala imeti za obratovanje vgrajen velik reduktor, ki je počasno vrtenje turbine povečeval na hitrost, potrebno za proizvodnjo električnega toka. Hidroelektrarna Leonhard je prejemale vodo iz Javorniškega rovta. Tam še danes stoji in deluje majhna hidroelektrarna zgrajena leta 1900. Ohranjena je tako spoštljivo popolno, da še danes gorijo v njej žarnice z ogljeno nitko.

Zanimiva tehnična dediščina so klavže, ogromni vodni jezovi za plavljenje lesa po Idriji, Belci in Ovčjaku in pričajo o večstoletnem plavljenju lesa iz gozdov do idrijskega rudnika. Večino klavž je zgradil Slovenec, Ivan Mrak iz Idrije. Zaradi mogočnosti in enkratnosti jih je prof. Albert Struna imenoval "slovenske piramide". Nekatere so delno obnovljene in imajo nove strehe, klavža na Ovčjaku pa žalostno propada in grozi, da se bo vsak hip podrla.

Velika tehnična posebnost je Pantzova žičnica v Soteski pri Bledu. Naprava je stara več kot 100 let in je rabila za transport lesa. Žičnica ima le eno vozno vrv. Toda vozička sta se srečala na posebni postaji. To srečanje sta omogočila izvirno skonstruirana stožčasta navijalna bobna za vlečno vrv. Z naklonom bobnov je bila določena točka srečanja na tretjini poti.

Nepremični tehnični spomeniki so tudi mostovi. Tudi med njimi je nekaj velikih redkosti. Tak je bil železniški viadukt na Borovnici, zgrajen leta 1857. ob času gradnje je bil največji tovrstni most v Evropi. Žal ga je druga svetovna vojna pokončala, le steber še priča o njem. Drugi most izjemnih dimenzij je solkanski železniški most. Tudi ta je s kamnitim lokom 85 metrov eden največjih tovrstnih objektov na svetu. Posebnost je nekdanji Hradeckega most v Ljubljani, ki stoji na Ljubljani ob bolnici. Je edini ohranjeni litoželezni most, ki je bil izdelan v livarni na Dvoru pri Žužemberku in je stal najprej na mestu Čevljarskega mostu.

Zelo pomembna tehnična dediščina so prometni sistemi. Najprej omenimo ceste, med njimi pa samo ostanke stare ljubeljske ceste, pa tudi ostanke obsavske vlečne poti. Drug sistem, ki nam ohranja še mnoge podrobnosti, je železnica. Med prvimi od gospodarskih dejavnosti pri nas se je železnica zavedala svoje zgodovine in dediščine in njena muzejska služba je od leta 1969 dalje uspela zaščititi prek 100 starih tirnih vozil, ki stoje po več postajah in so jedro železniškega muzeja v železniških delavnicah v Šiški v Ljubljani. Imamo progo, ki jo lahko v celoti štejemo za tehnični spomenik, dasi mora še vedno služiti. Leta 1906 zgrajeni bohinjski progi dajejo posebno vrednost predor med Bohinjsko Bistrico in Podbrdom (zaradi sistema rovov za odvod vode in celo valobranov). Predor Bukovo pa je opremljen s posebnimi ventilatorji za izpihovanje dimnih plinov - nuja v času parne vleke. Tudi postaja Bohinjska Bela je postaja za muzejsko zbirko.

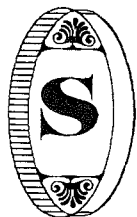
Še mnoge gospodarske organizacije se zavedajo svoje zgodovine in jo označujejo s postavljanjem muzejev in zbirk: pivovarništvo, farmacija, rudarstvo, pa tudi mestni cestni promet. Železarstvo, svojevrsten pojav v zgodovini našega alpskega prostora, predstavlja železarski muzej na Jesenicah. K tehnični dediščini moramo prišteti tudi "ekološko čiste tovarne", ki so stoletja izkoriščale sončno energijo in bibavico. To so bile soline v Sečovljah, Luciji in Strunjanu. Danes deluje le še del sečoveljskih solin.

O tehnični preteklosti v naši deželi nam pričajo: stroj pred Tovarno dekorativnih tkanin v Ljubljani, pred zgradbo Komunalne energetike, stara odprta Škodina parna turbina, parni stroj pred Smeltom, stroj pred tovarno Kuverta ali lokomobila v Trziču, jamski vlak v Postojni in parni stroj za črpanje vode iz Drave na železniški postaji Studenci v Mariboru.

Marsikatero "tehnično" dediščino srečamo tudi v drugih skupinah kulturne dediščine. Rimska cesta, pota po Škocjanskih jamah, barake v partizanski bolnici Franja ali brezštevilni zakloni in stojišča, sledovi žičnic in mostov na prostorih soške fronte so edinstveni dokumenti tehničnega genija.

Kot smo rekli, je za marsikaj poskrbljeno, marsikaj razpada pozabljeno in nespoznano še malone povsod po Sloveniji, razpada pa tudi to in ono, kar je spoznano in ovrednoteno. Kot vsem drugim kulturnim spomenikom in dediščini je treba tudi tehnični dediščini določiti ustrezno usodo, ki je smiselno nadaljevanje njene prvotne naloge, ki je uglašena z njeno snovjo. Star stroj je treba strokovno konservirati, kot da želimo, da bi čez leta spet deloval. Mnoge stare naprave lahko ostanejo vzporedno s sodobnimi. Strokovno znanje in tehten preudarek sta nadvse potrebna. Skrb za čisto okolje in vzdrževalna dela ob "upokojenem" človekovem pomočniku iz preteklosti pa je morda bližje krožku iz bližnje šole ali ljubiteljskemu društvu.

Zgodovinska dediščina

Ileherna tvorba iz preteklosti je tudi zgodovinska. Tako je vsa kulturna dediščina, arheološka in etnološka, umetnostna in tehnična tudi zgodovinska. Proučevanje zgodovine sloni sicer najprej na pisnih virih, a o mnogih dogodkih in življenju v minulih časih nam more pričati edinole tvarna zapuščina. Tako je kulturna dediščina v marsikaterem oziru edini zgodovinski vir in dokument. Poleg dob, ki pisave sploh niso poznale, so tudi dejstva, ki niso pritegnila zanimanja piscev ali pa so zamolčana. Vse to moramo imeti v mislih, ko se danes srečujemo s tvarno zapuščino. Zato ima proučevanje svoje zakonitosti, razlaganje in predstavljanje kulturne in zgodovinske dediščine pa tudi.

Duhovite domislice posameznika, ki želi razumeti neko tvorbo iz preteklosti, lahko pokažejo zanimivo pot, vendar imajo razlage tvarne zapuščine svoja železna pravila, do katerih so se dokopali šele rodovi raziskovalcev. Na osnovi naših sodobnih navad marsikaj težko razumemo, kot je jalov posel s pomočjo sodobnega jezika razlagati več tisoč let stare napise. Le s pomočjo tvarnega vira ne moremo do izjemnega in enkratnega dogodka v preteklosti. Tvarni vir nam pomaga predvsem sklepati o zakonitostih, o tistem, kar se navadno zgodi v kakšnih okoliščinah, je nadvse dragocen dokaz o ravnanju neke družbe v naravnem okolju, koristen je za gospodarsko zgodovino. Pisni vir je prav gotov zaznamovan z osebnim pogledom pisca. Vedeti moramo, da je očividec nekega dogodka nepogrešljiv poročevalec o tem dogodku. Tudi sodobno razlaganje pisnega vira je navadno okrnjeno in enopomensko, posameznik, pa naj je še tako razgledan strokovnjak, težko zajame celoten pojav iz preteklosti.

Iz vseh teh omejitev zgodovinskega proučevanja izhaja obveza, da ob razumevanju tvarne dediščine in ob njenem strokovnem razlaganju poskrbimo za zadostno primerjanje mnenj in spoznanj. Odnos do kulturne in prav posebej zgodovinske dediščine se navadno oblikuje sčasoma, vedno znova se spoznanja tudi dograjujejo.

Med zgodovinsko dediščino smo začeli nekoliko obotavljaje, pa vendarle, vse bolj vključevati tudi kraje, ki so povezani z ljudskim izročilom in starimi bajanji, pa tudi tiste iz literarnega izročila. Odtis "turške podkve" na pragu cerkve v Veliki Slevici ali kralj Matjaž pod Peco imata svoje mesto v duhovnem svetu našega naroda, krajem gre zato tudi ustrezna varstvena pozornost.

Včasih pojave iz zgodovine naroda ponazarjamo z izrazi in tudi vrednotenjem, ki obvladujejo življenje posameznika. To je lahko tudi napak. Sprejemanje vplivov se nam lahko zdi sramotno, krčevito znamo iskati razločke med "domačim" in "tujim". Toda zgodovina nas uči, da je prav to prepletanje, medsebojno izničevanje in oplajanje tisti tok, ki ga imenujemo razvoj. Da ni bilo vsega, kar se je na naših tleh nabralo do danes: ambicij in porazov, vplivov in posnemanja, izvirnega in naučenega, odprtosti svetu in trmaste samostojnosti, bi ne bili taki kot smo danes, ne mi ne dežela, v kateri živimo. S takega gledišča je zgodovinski pomen gradu ali mostu, kozolca ali rotovža, obcestnega znamenja in partizanske javke čisto drugačen.

Zaradi lažjega sporazumevanja o zgodovinski dediščini govorimo predvsem ob tvorbah, ki so važne za politično in vojaško zgodovino, za socialno in gospodarsko zgodovino, za zgodovino prometa in trgovine, za zgodovino sodstva, prosvete in kulture, verstva, znanosti in tehnike. Med zgodovinsko dediščino uvrščamo priče o pomembnih ljudeh in njihovem delovanju, pa tudi vrste javnih spomenikov. Posebno zgodovinsko dediščino tvori vsa tvorna zapuščina delavskega gibanja, narodnoosvobodilnega boja in zgodnjih faz povojne graditve.

Prav tako so za zgodovinsko dediščino pomembna tudi vsa pokopališča. Obsežni kompleksi zgodovinske dediščine so terensko še vedno ne do kraja dokumentirani utrdbeni sistemi soške fronte in mejne črte z Italijo izpred 2. svetovne vojne.

Žal še za marsikaterega pomembnega moža iz naše preteklosti ne vemo za njegovo hišo, ne za njegov grob, imamo pa druge, katerih okolje, ki so v njem delovali ali odraščali, lahko znova in znova doživljamo. Tako kot na primer kažejo konservatorska dela v Tartinijevi hiši v Piranu, iz kako likovno bogatega stanovanja je izhajal veliki glasbenik.

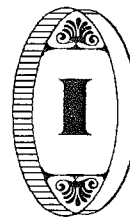
Zgodovinska dediščina v največji meri opravlja čisto spomeniško, vendar pa tudi pričevalno in vzgojno nalogo. Javne spomenike so prav zato postavili, da opozarjajo na pomembne osebe in pomembne dogodke. Mnoge rojstne ali domače hiše pomembnih osebnosti so urejene v spominski muzej ali imajo spominske sobe. Nekatere stavbe - sedeži pomembnih organizacij, še danes opravljajo prvotno funkcijo. Mnogi zgodovinsko pomembni kraji so prav usodno povezani s svojim naravnim okoljem. Zato je primerno, da govorimo tudi o razmerju med obiskom in dediščino, ki ga mora konservatorski poseg upoštevati.

Ogled zgodovinske dediščine in obisk spomenika naj bi bila vselej tudi razumsko doživetje. Ker pa je nemogoče, da bi vsak obiskovalec vedel vse o razsežnostih spomenika, je zelo pomemben način kako je dediščina predstavljena, pa tudi, kako poteka obisk.

Vsi pomnimo šolske izlete in zahvaljeni učitelji, ki so vodili in vodijo v Drago ali Vrbo, v Kranj, na Navje, na Rog in v Vinico, v Trebče, na Osankarico in Muljavo. Poleg vodstva so nepogrešljivi tudi napisi na javnem spomeniku, letnica in drugo na opozorilni tabli. Knjižica, zgibanka ali vodnik so nepogrešljivi.

Zlasti odmaknjeni spomeniki v naravnem okolju vabijo kar sami po sebi, da lahko kulturno doživetje združimo tudi z izletom, rekreacijo in uživanjem lepote narave. Tako se ponujajo možnosti za namenski turizem. Žal smo v naši deželi tu še prav na začetku poti. Ravnamo pota do skritih partizanskih postojank, ki so bile tako pomembne prav zato, ker so bile dostopne naskrivaj. Zato moramo pretehtano premisliti, kje, kaj in kako. Vedeti moramo, kje smemo nagrmaditi mnogo priložnostnih obiskovalcev, kje moramo zbuditi zanimanje za dediščino prav z lahkim dostopom, da je do kraja moč takorekoč mimogrede. In prav tako moramo vedeti, kje je mogoče zbrati obiskovalce le ob posebnih prilikah, ob prireditvah. Kraj, ki ga podčrtuje tudi duhovno doživetje, ostaja v zavesti vse drugače, kot naključno srečanje s spominsko tablo.

Spomeniki NOB

z nobenega drugega obdobja slovenske zgodovine nimamo ohranjenih toliko spomenikov, kakor iz obdobja narodnoosvobodilnega boja. To je tudi razumljivo, saj pomeni ta boj dosedaj najvišji, morda nedosegljivi vrh v slovenski narodni zgodovini. Pri dogajanjih ni nikoli prej sodeloval tako velik del prebivalstva kot v letih 1941-1945. To je bil namreč čas največje in najtežje preskušnje tako za narod kot za posameznika.

Ker je ta boj neposredno oblikoval temelje naše sodobnosti, je razumljivo veliko število spomenikov in živo zanimanje zanje.

Iz časa boja imamo mnoge vidne sledove po vsej slovenski zemlji, nekateri so pomembni tudi za širši, srednjeevropski prostor. To so objekti in kraji pomembnejših dogodkov in te objekte danes imenujemo pristni (avtentični) spomeniki NOB. Mednje štejemo tudi spomenike, pomnike, obeležja, ki so jih postavili ljudje kmalu po vojni. Po svoji oblikovanosti, po svojem čustvenem naboju, po prostorski plati pa so bolj pomembni spomeniki, postavljeni v spomin žrtvam ali ideji NOB in revolucije. Tudi ostale spomenike iz zgodovine delavskega gibanja lahko razvrstimo v skupino avtentičnih objektov in spominskih obeležij.

Zaradi iznajdljivosti, humanosti in učinkovitosti štejemo med najpomembnejše spomenike NOB partizanske bolnišnice. V

partizanskem zdravstvu ločimo dve obdobji: prvo v letu 1941 in v začetku leta 1942, ko je bilo težišče NOB v Ljubljani in so ranjence skrivaj vozili v mestne bolnišnice, kjer so jih zdravili pod lažnimi imeni in diagnozami (sanatorij Emona, Porodnišnica, Splošna bolnica, Bolnica za živčne bolezni na Studencu) in drugo od pomladi leta 1942 do konca vojne, ko so razmere zahtevale in tudi omogočale preselitev partizanskega zdravstva: bolnišnice, ki stoje še danes in so zaznamovane s spominskimi ploščami, in tiste, večinoma lesene, ki so propadle po vojni, nekatere pa tudi že med njo. Sem spada cela vrsta objektov od najmanjših in najbolj zasilnih (zemljank in bunkerjev) do stalnih dobro organiziranih in oskrbovanih (Franja, Pavla, Slovenska centralna vojna partizanska bolnišnica na Rogu).

Prav tako uvrščamo med najpomembnejše spomenike NOB tudi partizanske tiskarne in ciklostilne tehnike, predvsem zaradi njihove izjemne vloge (informiranje, osveščanje, propaganda) v boju proti okupatorju in domačim izdajalcem. Razlikujemo prave tiskarne (na tisk z izboklinami) ter ciklostilne tehnike raznih vrst.

V prvem letu vojne so bile večinoma v Ljubljani in bližnji okolici, pozneje pa so se zaradi okupatorjevega pritiska in večjih potreb po tisku preselile na teren. V mestih so bile v zasebnih hišah in stanovanjih, do njih se je prišlo po skrivnih vhodih (Tunel, Podmornica, Tiskarna na Ižanski cesti), bile so odkrite (izdane). Na terenu so tehnike nastanili v različnih bunkerjih ali lesenih barakah, pa tudi v zasebnih hišah. Osebe v njih je delalo v zelo slabih življenjskih razmerah. Proti koncu vojne je prišlo do velike preureditve tehnik na vsem slovenskem ozemlju, ko so manjše enote združili in so zato imele večje možnosti za delo in izdelovanje boljših tiskov.

Bunkerji so bili zelo skriti objekti, samostojni ali v sklopu že obstoječih zgradb. Služili so mnogim namenom: kot zatočišče političnemu ali vojaškemu vodstvu, za tehnike in tiskarne, skladišča najrazličnejše opreme, delavnice itd. Velika večina teh objektov je bila iz hitro razpadajočega materiala in se ni ohranila, zelo veliko jih ni niti registriranih. Ohranjeni so v večini tisti, ki so bili v stavbah.

Skupine lesenih objektov, ki so služili za namestitvev slovenskega političnega in vojaškega vodstva, so se imenovalе baze (Baza 20, 21, 80 v Kočevskem Rogu). V to skupino spomenikov bi lahko uvrstili tudi prezimovališča partizanskih enot (Osankarica na Pohorju), od katerih pa se ni ohranilo nobeno.

Da bi zadušil protifašistično gibanje, izvajal raznarodovanje ter uničeval narodnoosvobodilno gibanje, je okupator polnil svoje zapore in taborišča s slovenskimi ljudmi. V ta namen je uporabil zapore, ki jih je prevzel od bivšega režima (Maribor, Ljubljana, Celje), ali pa je za to preuredil večja poslopja, gradove (Begunje, Borl, Strnišče) ali vojašnice (Šempeter, na Taboru v Ljubljani).

Posebna vrsta so belogardistične in domobranske mučilnice, v katerih so žrtve tudi pobijali. Večina teh objektov je danes preurejenih v muzeje.

V Sloveniji je bilo eno samo pravo koncentracijsko taborišče in to na Podljubelju, ki je bilo podružnica Mathausna. V njem je vladal režim značilen za vsako koncentracijsko taborišče: prisilno delo, slaba hrana in druge neugodne življenjske razmere, pobijanje oslabelih in bolnih, sežiganje mrličev v krematoriju. Bila pa so tudi preselitvena taborišča (Meljska vojašnica v Mariboru, grad Rajhenburg, grad Goričane, Škofovi zavodi Št. Vid pri Ljubljani).

Partizani niso mogli uporabljati običajnih prehodov prek prometnih žil, rek, okupacijskih mej in zapor, ker so bile te zelo zastražene. Čeznje so hodili skrivaj, navadno v okrilju noči, pogosto na tistih mestih, kjer so jim pomagali domačini. V to vrsto spomenikov prištevamo tudi žico okoli okupirane Ljubljane ter številne ilegalne prehode preko nje.

NOB je terjala tudi mnogo žrtev. Padali so borci in aktivisti OF, okupator pa je streljal talce, ujete partizane in aktiviste OF, zato je na slovenski zemlji mnogo grobov in grobišč.

Kraji usmrtitve talcev in obsojenih na smrt

Okupatorji so množično pobijali talce in izvrševali smrtne obsodbe v zaporih, na streliščih in krajih partizanskih napadov kot represalijo. Iz maščevalnosti in za zbujanje strahu in groze pri prebivalstvu. S pojmom talci mislimo ljudi, ki niso imeli z osvobodilnim gibanjem nobene zveze, pa tudi tiste, ki so aktivno sodelovali v njem, a so jih pobili, ne da bi jih na smrt obsodilo pravo sodišče. Na nekaterih območjih so delovala tudi okupatorjeva sodišča, ki so izrekala tudi smrtne kazni udeležencem NOB.

Poslopja v katerih so bili zgodovinski dogodki

Taki zgodovinski dogodki so: sestanki, konference in kongresi KPS, SKOJ in množičnih protifašističnih organizacij, ki so imele vseslovenski značaj. To so zasebna stanovanja zaupnikov in javna poslopja, kjer so bili širši izbori političnega in oblastnega značaja (Kočevje, Črnomelj, Ajdovščina).

Kraji, na katerih so bili zgodovinski dogodki

so prostori pred reprezentančnimi poslopji (banska ali vladna palača, Kazina, Škofijski dvorec v Ljubljani), kjer so bile demonstracije in kraji, kjer so ustanovili brigade, kjer so bila pomembnejša zborovanja na prostem ali pomembnejši boji.

Zlasti od pomladi 1943 je bila Slovenija prepredena z mrežo kurirskih postaj. Ta način povezovanja so uporabljali zato, ker partizani v večini vojnega časa niso imeli na voljo drugih sredstev za zveze ali pa so jih imeli premalo. Zato je bil človek edina možna povezava med štabi in enotami. Kraji kurirskih postaj so deloma zaznamovani na terenu.

Domovi narodnih herojev

Iz Slovenije je bilo odlikovanih 170 aktivistov OF in borcev NOV z redom narodnega heroja Jugoslavije. To visoko odlikovanje so si pridobili zaradi izrednih zaslug pri vodenju NOB in revolucije, zaradi izrednega junaštva na bojnem polju ali pred okupatorjem. Ohranjene rojstne hiše in bivališča so urejena v spominske razstave ali pa so označene s spominskimi obeležji.

Od poletja 1943 se je narodnoosvobodilno gibanje oskrbovalo samo brez vsake zavezniške pomoči, zato si je za zadovoljevanje nekaterih potreb uredilo tudi najrazličnejše delavnice, najprej orožarske in nato še druge, pri čemer se je izrazila mnogokatera ljudska iznajdljivost, nekatere pa so pomenile celo zametek poznejše industrije. Večina jih je propadla, ker zanje predolgo ni bilo poskrbljeno.

Večina partizanskih funkcionarjev se je morala izobraževati v boju in od 1943 dalje tudi v svojih partizanskih splošnih, vojaških, političnih in specialnih šolah. Od jeseni 1943 se je

začelo razvijati tudi partizansko osnovno in v 1944. letu tudi partizansko srednje šolstvo. Nekaj poslopij se je ohranilo in so zaznamovana s spominskimi znamenji.

Stanje zgodovinskih spomenikov je od občine do občine, pa tudi od spomenika do spomenika različno, ponekod dobro, ponekod kritično. Upravičeni bi bili misliti, da je najboljše poskrbljeno za pristne spomenike, vendar se prav njim godi najslabše in so celo najpomembnejši med njimi trajno ogroženi. Razloge za to je treba iskati v napačni osveščenosti. Deloma leže vzroki v človeški naravi, saj občanu več pomeni spomenik sredi kraja, kjer hodi vsak dan mimo, kot pa bunker skrit v gozdu. Vzrok je tudi to, da so prav avtentični spomeniki iz hitro razpadajoče snovi, na nedostopnih krajih, da je treba hkrati z njimi varovati tudi njihovo okolico in vse to terja več finančnih in strokovnih naporov.

Zgubili smo več najpomembnejših avtentičnih spomenikov. To se je zgodilo zaradi tega, ker je šla praksa varstva spomenikov NOB mnogokrat mimo zakonskih predpisov, ker so bili predpisi med seboj neuskkljeni, ker je bila ta dediščina vselej ločena od ostale kulturne dediščine in zaradi mnogih prenegljenih odločitev, ki so obvladovale naš vsakdan skupno z neznanjem. Med izgubljenimi odličnimi spomeniki izgradnje ljudske oblasti so Šeškov dom v Kočevju, prosvetni dom v Črnomlju in kinodvorana v Ajdovščini. Izgubili pa smo tako tudi prvotno hišo na Čebinah, prostor prave Tomšičeve tiskarne, hišo v Tacnu.

Povzetek iz zakonodaje

elotno področje varovanja dediščine - naravne in kulturne, premične in nepremične, znamenitosti in spomenikov - je urejeno s sistemskim zakonom o naravni in kulturni dediščini (Ur. l. SRS 1/81). Ta zakon, tako določa njegov 1. člen, ureja sistem družbene skrbi za naravno in kulturno dediščino, določa pravice in dolžnosti fizičnih in pravnih oseb v zvezi z naravno in kulturno dediščino in zagotavljanje posebnega družbenega interesa pri opravljanju dejavnosti varstva naravne in kulturne dediščine.

Naravna in kulturna dediščina, to so nepremičnine, premičnine in njihove skupine, območja in posamezni deli narave, ki imajo za SR Slovenijo ali njeno ožje območje kulturno, znanstveno,

zgodovinsko ali estetsko vrednost, je zavarovana že po zgoraj omenjenem zakonu. Ker gre za zavarovanje naravne in kulturne dediščine ex lege, ni potreben za to še poseben razglasitveni akt. Tisti del nepremične naravne in kulturne dediščine, ki ima posebno kulturno ali drugo vrednost, se s posebnim aktom razglasi za naravno znamenitost ali kulturni spomenik. Po svoji namembnosti in pomenu so naravne znamenitosti lahko narodni parki, regijski parki, krajinski parki, naravni rezervati, naravni spomeniki, spomeniki oblikovane narave ali ogrožene rastlinske in živalske vrste. Glede na značilne lastnosti pa zakon pozna arheološke, zgodovinske, umetnostne, arhitekturne, urbanistične, etnološke in tehniške spomenike.

Akt o razglasitvi nepremičnega dela naravne in kulturne dediščine za naravno znamenitost oziroma kulturni spomenik sprejme občinska skupščina na predlog organizacije za varstvo naravne in kulturne dediščine. Če gre za narodni ali regijski park, za ogrožene rastlinske in živalske vrste ali za naravno znamenitost oziroma kulturni spomenik velikega ali izjemnega pomena za SR Slovenijo, sprejme akt o razglasitvi Skupščina SR Slovenije na predlog ali mnenje Zavoda SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine. Zakon pozna tudi začasno razglasitev v primeru, ko je upravičeno domnevati, da ima del nepremične dediščine lastnosti, zaradi katerih bo razglašen za znamenitost oziroma spomenik in kadar je nevarno, da bi bil ta del dediščine uničen, poškodovan ali izgubljen. Akt o začasni razglasitvi izda občinski upravni organ, pristojen za kulturo; ob zgoraj navedenih pogojih pa začasno razglasitev lahko predlaga vsakdo.

Akt o razglasitvi mora imeti z zakonom določeno vsebino (natančno oznako spomenika, navedbo imetnika oziroma imetnika pravice upravljanja, lastnosti, ki utemeljujejo razglasitev, režime varstva, posamezne omejitve in prepovedi, razvojne usmeritve). Glede na posamezen primer pa lahko razglasitveni akt vsebuje tudi druga določila (npr. ustanovitev posebne organizacije združenega dela za varstvo).

Akt o razglasitvi je pravni nastanek kulturnega spomenika. Po njem dobi ta del nepremične naravne in kulturne dediščine kot znamenitost ali spomenik strožje pravno varstvo. Zato se vpiše v register, ki ga vodi organizacija za varstvo naravne in kulturne dediščine, v zbirni register, ki ga za celotno področje SR Slovenije vodi Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, in tudi v zemljiško knjigo. Razglasitev se na

znamenitosti oziroma spomeniku zaznamuje z namestitvijo posebne oznake.

Po zakonu je varstvo naravne in kulturne dediščine skrb celotne družbene skupnosti in vsakega občana, dolžnost imetnikov in imetnikov pravice upravljanja dediščina pa, da jo ohranjajo. Dolžnosti, odgovornosti in pravice imetnikov znamenitosti in spomenikov so natančneje določene. Dolžni niso le znamenitost oziroma spomenik vzdrževati in varovati, ampak tudi dopuščati dostopnost, proučevanje, popisovanje, snemanje, dolžni so skrbeti za oznako, obveščati strokovno organizacijo o vseh spremembah. Znamenitosti in spomenika ne smejo uporabljati za namene in na način, ki nasprotuje njegovi naravi ali pomenu, posegi pa se smejo opravljati le v sporazumu s strokovno organizacijo, v skladu z njenimi navodili in z izvajalci, s katerimi se le-ta strinja. Imetnik ima pravico do brezplačnih pojasnil in napotkov o ravnanju z znamenitostjo in spomeniki za vzdrževanje pa se lahko porabljajo tudi družbena sredstva. Če imetnik kljub opozorilom strokovne organizacije spomenika ali znamenitosti ne vzdržuje, lahko upravni organ zagotovi vzdrževalna dela na njegov račun. Pri prodaji ima občina zakonito predkupno pravico, ki jo lahko prepusti ustrezni strokovni organizaciji ali drugi družbenopravni osebi. Znamenitost ali spomenik z lastninsko pravico se sme razlastiti, znamenitost ali spomenik v družbeni lastnini pa prenesti iz sredstev ene v sredstva druge družbeno pravne osebe v primerih in pod pogoji, ki jih določa zakon. Medtem ko je izvoz dela naravne in kulturne dediščine mogoč z dovoljenjem občinskega upravnega organa, pristojnega za kulturo, se izvoz znamenitosti ali spomenika dovoli le izjemoma, po dovoljenju republiškega upravnega organa.

Poleg zgoraj omenjenega pa se pravno varovanje dediščine, znamenitosti in spomenikov zagotavlja tudi v zakonih z drugih področij, ki kakorkoli hkrati obravnavajo dediščino, znamenitosti in spomenike.